

DISKUSSION OM DEN DEMOGRAFISKE TRANSITION I DANMARK

I Af Mogens Boserup

Jeg siger tak for Poul Chr. Matthiessen's svar og vil nu kortest muligt gå ind på de punkter hvor der synes at være en klar uenighed. Derved får jeg også lejlighed til at rette nogle oplagte misforståelser af hvad jeg har sagt.

Nævneren

Først vil jeg dog pege på tre for mig væsentlige punkter som ikke er modsagt: (1) Det billede af de yngre aldersklassers ægteskabelige frugtbarhed¹ i 19. århundredes anden halvdel som gives i afhandlingens kapitel 11, især figurerne 11.1.a og 11.3.a., er forkert. (2) Denne fejl kan føres tilbage til nogle ejendommelige sving i antal vielser og dermed i bestanden af gifte kvinder i lave aldersgrupper. (3) Fejlen kan berigtiges – i hvert fald et langt stykke – hvis man udnytter den mulighed vielsesstatistikken giver for uafhængig kontrol af folketællingernes oplysninger om antal gifte kvinder og for opstilling af gode skøn over sådanne bestandstal for hvert enkelt år mellem folketællingerne.

Men vi er uenige – naturligt nok – om hvor alvorlig den påpegede fejl er. Det undrer mig dog at Matthiessen (se især s. 219-20) vil bagatellisere fejlen med henvisning til, at den kun har en meget lille virkning på det slutresultat (afhandlingens tabel 11.1) som viser det gennemsnitlige antal præsterede fødsler pr. 50-årig kvinde i forskellige civilstandsgrupper. Når Matthiessen erklærer at disse sluttal er hans »hovedintention«, så må vi godtage det som et udsagn om hans personlige interesse, men det kan ikke forpligte os andre som er interesseret også i et mere detaljeret billede af hvad der skete i forskellige aldersklasser af forskellige generationer i forskellige historiske perioder. I en demografisk diskussion fristes man til at nævne historien om den pige der undskyldte et såkaldt »fejltrin« med at det kun var en meget lille baby hun var nedkommet med.

Matthiessen's bagatellisering af disse ting er så meget mærkeligere som han selv viser og hyppigt omtaler sine resultater med hensyn til det der nu betegnes som »bispørgsmål«. Hvis disse ting er vigtige, så forstår man ikke at figurerne i kapitel 11 har fået en udformning der netop fæstner opmærksomheden ved udviklingen i frugtbarhed for successive generationer i givne aldersgrupper. Med det som nu kaldes hovedintentionen ville det have været naturligere at have aldersintervallerne på abscissen og tegne en kurve for hver generations oplevelser gennem livet.

1. Jeg vil ikke bruge den fornylig »officielt« knæsatte terminologi m.h.t. fertilitet/frugtbarhed, da jeg synes det er en dårlig løsning på et sprogproblem.

Det danske sprog er så fattigt på ord og på muligheder for sammenføjning af ord – i hvert fald i forhold til engelsk og tysk – at vi i alle tilfælde må bruge mange fremmedord, herunder barbariske ord som »overlapning«. Des vigtigere er det at undgå at spække videnskabelige fremstillinger med fremmedord som er unødvendige (fertilitet, transition, approximation og utallige andre) som gør teksten *unødigt* ufordøjelig for den almindelige læser. Jeg fortsætter derfor med at sige frugtbarhed og opfordrer andre til at slutte sig til denne udenomsparlamentariske modstand mod et sprogligt diktat. Skulle jeg en gang imellem komme til at arbejde med den fysiologiske eller naturlige frugtbarhed skal jeg nok få gjort klart hvad jeg mener.

Forresten, hvad betyder egentlig »frugtbarhed« efter den ny officielle sprogbrug? Skal det svare til fransk »fécondité naturelle« (d.v.s. ægteskabelig frugtbarhed ved fravær af prævention) eller »fécondabilité« (d.v.s. sandsynlighed for befrugtning uden for svangerskab og steril periode efter fødsel)? Begge udtryk dækker fysiologiske frugtbarhedsbegreber.

Tælleren

På side 218-19 svarer Matthiessen på min kritik af tælleren i hans rater for ægte-skabelig frugtbarhed, men han synes at have misforstået både indhold og formål ved den alternative beregning jeg har gennemført (se tabel 3, side 198 i mit indlæg). Men, som Napoleon sagde, een tegning er bedre end tusind ord. Lad mig derfor præcisere forskellen ved en Lexis-skitse, jfr. fig 1.

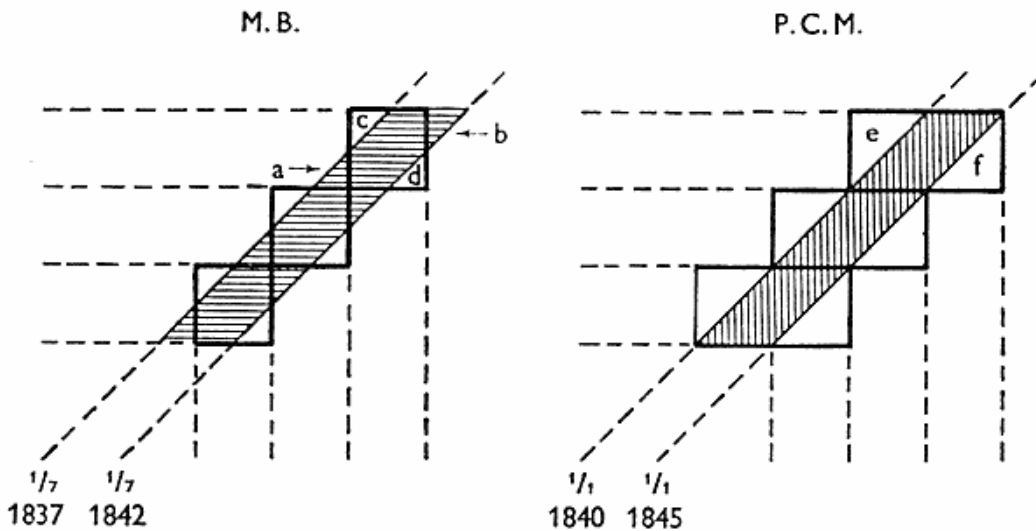

Fig. 1. Tilnærmelser til antal fødsler præsteret af kvinderne i en given generation.

Anm.: De skraverede bånd viser livsstrømmen for en »egentlig« kvindegeneration. De stærkt optrukne kvadrater (resp. rektangler) viser hvilke fødsler der medtages ved beregning af den »uegentlige« generations frugtbarhed.

Ved den til venstre viste metode kommer ca. 75 % af de »rigtige« fødsler med. Den »fejl« der begås er at de resterende ca. 25 % (i felterne a og b) erstattes af fødsler i felterne c og d der hører til andre generationer.

Ved den til højre viste fremgangsmåde medtages ganske vist alle »rigtige« fødsler, men i virkeligheden kun med halv vægt, idet der sker en 50 % indblanding med fødsler (i felterne e og f) der hører til andre generationer.

Man ser at begge fremgangsmåder er hvad jeg har kaldt »uegentlig« generationsanalyse, idet de bygger på tilnærmelsesformler.

Men den metode jeg foreslår skulle have to væsentlige fordele. For det første får vi fuldt udnyttet den mulighed for skarphed i analysen som følger af at vi har fødselsstatistik på femår. Vi undgår m.a.o. den meget beklagelige overlappning med dertil hørende udglatning af tallene som forstyrrer sammenligningen af successive generationer. Denne udglatning skyldes jo at med Mathhiessens metode bliver ethvert »barselspunkt« i Lexis-diagrammet medregnet i to på hinanden følgende generationer, hvilket undgås med min fremgangsmåde. Dette er min hovedindvending mod figur 11.1.a., jfr. mit indlæg s. 190, tabel 1 og figur 1. Når Matthiessen i denne forbindelse siger at min alternative beregning »slet ikke er generationsanalyse, men derimod blot periodekvotienter som påføres en falsk generationsetikette«, og at min »analyse i virkeligheden er en helt traditionel periodeanalyse«, så må jeg tro at han ikke har givet sig tid til at undersøge hvad

det er jeg siger. De tal jeg viser i tabel 3 og 6 kunne jo uden videre indtegnes i en grafisk fremstilling ganske svarende til afhandlingens figur 11.1.a. (At tallene efter min fremgangsmåde nødvendigvis må henføres til »mellemliggende« generationer – f.eks. 1/7 1837-1/7 1842 – er jo en fuldstændig ligegyldig omstændighed).

For det andet vil min metode give en bedre tilnærmelse til det søgte ideal (parallellogrammet for vedkommende generation), jfr. forklaringen til figur 1. Kun under helt bizarre forudsætninger om fødslernes fordeling over diagrammet ville Matthiessens metode kunne give en lige så god eller bedre tilnærmelse. Mærk f.eks. at de fødsler for 10-års perioder som (efter halvering) indgår i tælleren hos Matthiessen stammer fra grupper af kvinder der med hensyn til faktisk fødselsår breder sig over ikke mindre end femten år (f.eks. 1835-1849 for det der betegnes som generation 1840-1844). Efter den metode jeg foreslår drejer det sig dog kun om 10 år.

Hvem begyndte?

Jeg kommer nu til spørgsmålet om hvorvidt Matthiessen har dækning for sin flere gange gentagne påstand om at hans tal viser at den moderne fødselsbegrænsning begyndte i de højere aldersklasser. Matthiessen imødegår mine argumenter på s. 220-22, og jeg tager punkterne i hans rækkefølge.

På side 220 siger Matthiessen at det ikke er faldets størrelsesorden men starten af en vedvarende trend som er afgørende, og at det derfor er misvisende at spørge hvorvidt de »første nedgange« er signifikante. Min brug af udtrykket »statistisk signifikant« på dette sted er en lapsus, men det er uvigtigt, thi meningen er rigtig nok: det er usikkert om der overhovedet foreligger en nedgang i de pågældende tilfælde. Problemet ligger jo i den ovenfor nævnte udglatning af talrækkens profil som er indbygget i Matthiessens metode og som let kan fremkalde et indtryk af en nydelig regelmæssig bevægelse hvor ingen sådan er tilstede.

Så kommer vi til min benyttelse af Westergaard's og Rubin's undersøgelse. Det var virkelig unødvendigt for Matthiessen at tillægge mig den grove fejl det ville have været, hvis jeg havde fortolket tabel 7 som visende et »spacing-mønster«. Det må være undgået Matthiessen's opmærksomhed at jeg udtrykkeligt siger (side 203) at disse tal »ikke kan være afgørende argument . . . allerede af den grund at Rubin's og Westergaard's arbejde var en ren tværsnitsundersøgelse og kun viser forholdene for de i et bestemt år – 1880 – samtidigt eksisterende familier«.

Det er naturligvis rigtigt at tabellen kun under forenkende forudsætninger kan kaste lys over spørgsmålet om hvilke aldersklasser der begyndte, og hvornår.²

2. Det kan vel nærmere udtrykkes således: Antag (med W. og R.) at vi har identificeret og statistisk isoleret en bestemt socialgruppe som den der særlig giver sig af med fødselsbegrænsning. Antag også (med Matthiessen) at det er de ældre aldersklasser der går i spidsen, og endvidere at de i en første periode af en vis længde holder sig i spidsen med hensyn til børnebegrænsning. Da måtte man vente at f.eks. ægtepar af socialgruppe 3 med 15-24 års ægteskab bag sig ville vise en større manko i børnetal sammenlignet med de andre socialgrupper end når man tilsvarende sammenligner socialgruppernes børnetal f.eks. for ægteskaber med varighed under 5 år, idet ægtepar af den første gruppe jo har haft lejlighed til at leve i de aldersklasser i hvilke man ex hypothesi i særlig grad giver sig af med fødselsbegrænsning. Men, som sagt, beviskraft er der ikke, hverken positivt eller negativt. Jeg er selvfølgelig enig med Matthiessen (s. 221) om hvilke forudsætninger der måtte være opfyldt for at noget kunne bevises ad denne vej.

Om tabel 5 (som Matthiessen omtaler s. 221-22) gælder ligesom for tabel 7 at den er anført som indicium, ikke som bevis.

Vigtigere er i mine øjne tabel 6. De tal der vises er jo mine foran omtalte alternative frugtbarhedsrater. Først må jeg indrømme, i lys af Matthiessens bemærkninger, at min basisperiode (1870-79) var uheldigt valgt for så vidt som den – til forskel fra de fleste andre mulige basisperioder – giver et misvisende højt tal for aldersgruppen 40-44. Imidlertid er det ikke min sammentrækning af oplysningerne i tabel 6 der er afgørende, men selve tabellen i dens helhed, og jeg synes at man vanskeligt kan betragte disse tal uden at konkludere at man, bortset måske fra aldersgruppen 40-44, ikke kan slutte noget om hvilke generationer der indvarsler fødselsbegrænsningen for de forskellige aldersklasser. (Forspaltens periodeangivelser kan jo uden videre transformeres til en angivelse af generationer for hver kolonne).

Jeg går forbi spørgsmålet om et »toppunkt« for den ægteskabelige frugtbarhed. Skønt det må melde sig med fornyet styrke for den der betragter Matthiessen's figur 11.1.a., kan jeg dog være enig i at det er mindre vigtigt i forhold til afhandlingens hele sigte.

Vielsesstatistikens udnyttelse

Til slut nogle ord om anvendelsen af vielsesstatistikken i fremtidigt arbejde. Det glæder mig at Matthiessen giver udtryk for interesse herfor, og jeg er da ganske enig i at der er brug for megen afpudsning. Mine beregninger skulle blot dække det for mit bestemte formål strengt nødvendige og være overkommelige for een mand med papir og blyant. Med bedre personlige og maskinelle hjælpemidler kan man sikkert hurtigt komme langt videre og let løse de problemer der opstår hen imod århundredets slutning.³ Jeg ser ingen mulig konkurrence mellem et sådant meget begrænset stykke arbejde med vielsesstatistikken og det mere langsigtede og omfattende arbejde med anvendelse af ny teknik på kirkebogs-materialet som vi alle ønsker fremmet.

II Af P. C. Matthiessen

Som afslutning på diskussionen vil jeg i det følgende ganske kortfattet kommentere Boserup's gensvar.

Ad terminologien. Først et par bemærkninger om den demografiske terminologi, specielt m.h.t. brugen af ordene fertilitet og frugtbarhed. Jeg er helt enig med Boserup om, at man skal undgå *unødvendige* fremmedord i terminologien. Denne linie er også fulgt såvel i Danmarks Statistik som ved undervisningen i demografi. Man anvender f.eks. ordet dødelighed og ikke mortalitet, vandringer og ikke migration, vielsestavle og ikke nuptialitetstavle osv. Da ordet frugtbarhed derfor for ca. 5 år siden blev erstattet af ordet fertilitet i de officielle publikationer fra

3. Om fejl i 1860-tællingen har jeg fremsat en formodning og begrundet den efter bedste evne. Men jeg må afvise den betragtning at jeg skulle have en bevisbyrde. Min formodning må vel stå til troende indtil nogen (forhåbentlig) finder en bedre forklaring. Forresten, hvis blot vi for hvert af de to enkeltår 1860 og 1870 havde antallet af fødsler ved mødre i alderen 20-24 år kunne min formodning nok afkræftes eller bekræftes med stor sikkerhed. Men desværre har Danmarks Statistik ikke sådanne tal, og D.S. har venligt skaffet oplyst at de heller ikke findes i Rigsarkivet.